

П.Е. Нусупова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: perizat.nusupova@mail.ru)

Махмұт Қашқаридың «Түркі тілдерінің сөздігіндегі» түрік халықтарының әдеп, адамгершілік қасиеттері туралы

Аңдатпа. Махмұт Қашқаридың «Диуани лұғат ит-түрк» еңбегі – түрік халықтарының ортақ қазынасы әрі туыстас елдердің классикалық мұрасы. Мақалада осы еңбекті зерттеген, жан-жақты саралаған шетелдік және қазақ ғалымдары аталып, сөздік жайында сындарлы пікірлері ұсынылған. Ғұлама ғалым Әл-Фараби айтып кеткен «Ізгі қоғамның» іргетасын қалауда «Түркі сөздігінде» берілген өсиеттердің маңызы зор, сол қоғамның алғашқы баспалдағына пара-пар. «Сөздікке» екі жүзден астам өлең, үш жүзге тарта мақал-мәтелдер, қанатты сөздер мен теңеулер енген. Негізгі бөлімде Махмұт Қашқаридың «Түркі тілдерінің сөздігіндегі» түрік халықтарының әдеп, адамгершілік қасиеттері туралы 40-тан аса нақыл сөздері, өлең тармақтары талдауға алынды. Мақалада халық арасында жиі қолданылатын мақалдар мен тілдік қолданыстардың Қашқари еңбегіндегі нақыл сөздерден айырмашылығы жан-жақты зерттеліп, талданды. Өзара ұқсас қолданыстар салыстырылып, мағыналары айқындалды. “Диуани лұғат ит-түрк” – бүкіл әлемдегі түркі тілдес халықтардың бәріне бірдей ортақ асыл қазына, педагогикалық мәні бар тілдік, әдеби, тарихи тұрғыдан бай мұра, өте құнды жәдігер.

Түйін сөздер: Түрік тілдерінің сөздігі, этикет, адамгершілік, ізгілік, түрік тілі, А. Егеубаев, философиялық еңбек

DOI:

Түсті: 13.08.2024; Мақұлданды: 19.09.2024; Онлайн қолжетімді: 5.12.2024.

Ұрпақ тәрбиесі мәселелеріне ерекше мән беріп, халықтың рухани әлемін өздерінің білімнің түрлі салаларындағы ізденістерімен байытқан тұлғалар өткен тарихта аз болмады. Махмұт Қашқари (1029-1116) – тегі жағынан оғыз-қыпшақ тайпасынан шыққан Орта Азия мен Қазақстанды мекендеген түркі халықтарының ортақ перзенті. Негізгі еңбегі – “Диуани лұғат ит-түрк” (“Түркі тілдерінің сөздігі”). Бұл еңбек – түрік халықтарының ортақ қазынасы әрі туыстас елдердің классикалық мұрасы.

Махмұт Қашқаридың «Жинағы» күні бүгінге дейін дүние жүзі ғалымдарының назарын аудартуда. Орыс зерттеушілерінен бұл шығарма жайлы өз ойларын айтқан А.Н. Кононов [1], Н.А. Баскаков [2], В.В. Бартольд [3], С.Е. Малов [4], А.Б. Халидов т.б. [5] болды. С.Е. Малов осы еңбекке баға бергенде: «М. Қашқаридың «Түрік тілдер диуаны» – халық сөздерінің (өлеңдерінің) мол қоймасы... Онда үш жүзге тарта халық өлеңдерінің төрт жолды шумағы, көптеген мақал-мәтелдер бар. Бұларды автор араб тілінде дәлелдеп аударған, кейбірін кеңінен түсіндірген», - деп атап өтеді [4].

1993 жылы «Түбі бір түркі тілі» деген атпен Махмұт Қашқаридың сөздігінің мәліметтері Қ. Бекетаев, Ә. Ибатовтың аударуымен жарыққа шықты [6]. Қазақ ғалымы А. Егеубай шығарманың үш томын қазақ тіліне тұңғыш рет аударып, оны “Түрік сөздігі” деген атпен 1997-98 жылы оқырман қауымға ұсынды [7]. Бүкіл түркі әлемінің алтын қазыналарының бірі саналатын осы кітаптың жарыққа шығуы Қазақстан халқына ұсынылған құнды жәдігердің бірі болды. М. Қашқари “Сөздігін” зерттеу, насихаттау,

тәржіма жасау, талдау істеріне қазақ ғалымдарынан А. Егеубай [7], Г.Г. Мұсабаев [8], М. Томанов [9], Қ. Өмірәлиев [10], Х. Сүйіншәлиев [11], А.К. Құрышжанов [12], Т. Кәкішев [13], М. Әлжанов [14], Н. Келімбетов [15], К.М. Калиева [16] т.б. мол үлес қосты.

А. Егеубаев «Түркі сөздігі» жайында: «Түркітану әлемі бойынша түркі халықтары мен тайпаларының, олардың ру-ұлыстары мен үрім-бұтақтарының тарихын (азаматтық тарихы мен мәдени әлеуметтік өмірін) оқып үйрену үшін және оларды зерттеп білу үшін ертеректе ұлдары жазып қалдырған мұралар – біздің «Теңіздің терең түбінде жатқан асылдарымыз», – деген пікір қалдырады [7]. Қашқарлық ғалымның “Түркі тілдерінің сөздігі” арқылы XI ғасырдағы түркі халықтарының тарихи этнопсихологиясы мен этнопедагогикасын жинақтаудағы үлесі зор. Ол – ауыз әдебиетіндегі педагогикалық идеяларға алғаш болып назар аударғандардың бірі. “Жеткіз менің сөзімді білімді адамдарға, Ұрпақ өссе, естілер өмірге алаңдар ма?” – деп адалдықты, қайырымдылықты, білімділікті, тәрбиені дәріптейтін еңбегінің маңызын атап өтеді.

«Диуани лұғат ит-түрк» – түркі халықтарының тамаша ескерткіші. Сөздікте адамгершілік, тәлім-тәрбие, психологиялық қасиеттер, адамның бойында кездесетін жағымды және жағымсыз мінез-құлықтарға сипаттама береді. Махмұт Қашқари түркі тілдерінің түрлі говорлары (жергілікті тілдік ерекшеліктер) жайлы айта келіп, еңбекке енгізген сөздерінің ішінде қазіргі қазақ тілінде де сол қалпында қолданылып жүрген сөздер, мақалдар, тілдік бірліктер өте көп.

«Сөздікке» екі жүзден астам өлең, үш жүзге тарта мақал-мәтелдер, қанатты сөздер мен теңеулер енген. Бұнда даналық нақылдар және кейбір дастан-қиссалардың үлгілері де тәртіппен құрастырылған. Бұл нақыл сөздер төмендегідей тақырыптарды қамтиды:

1. Адамгершілік, ар, ұят
2. Жақсы із қалдыру
3. Ерлік пен азаматтық міндет
4. Дүниенің өтпелілігі
5. Дүниеқұмарлық
6. Тәкаппарлық
7. Өнер білім жайлы айтылған сөздер.

Ең жиі қозғалған тақырыптар аясында «Әдеп, адамгершілік» ұғымдары түсіндірме сөздікте қалай берілгенін қарастырып көрелік:

Әдеп (араб.: *أدب* адаб) - қоғамдағы адамдар мінез-құлқына қойылатын этикалық талаптардың жиынтық атауы.

Әдеп – 1. Моральдық категория, адамдар қарым-қатынасында ізгілік нормаларын мүлтіксіз орындауды білдіретін ұғым. Белгілі бір халықтың әдет-ғұрпында тұрақтанып қалыптасқан этикалық тәртіп, тәрбие, ізеттілік, сыпайылық, ибалылық. 2. Халықтың әдет-ғұрпында қалыптасқан этикалық тәртіп. Игі әдетпен, өміршең әдет-ғұрыппен қалыптасқан ұлттық мәдениеттің көрінісі, мәдени үрдістердің, имандылықтың тірек негізі [17].

«Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» «Адамгершілік – ар-ожданның тазалығы – адамшылық», «Адамдық – адам атына сай қасиет», – деген түсінік берілген. Ал ізгілік турасында «Ізгілік – әдеп санаты; адамның қоғамдық және жеке өміріндегі құбылыстардың мұратқа қатысты жағымды адамгершілік мәнін бейнелейді, моральдық-қоғамдық сананың неғұрлым жалпы ұғымдарының бірі» деген анықтама ұсынған [18].

Бұл мақалада Қашқаридың тәрбие мәселелерін қамтыған идеялары, бүгінге дейін өміршеңдігін жоғалтпаған, маңызын жоймаған рухани-адамгершілік, әдеп, ізгілік, тәлім-тәрбие мәселелерін қарастырамыз:

Мысалы:

«Ақылмен арыстан ұстауға болады,

Ал күшпен тышқан да ұстай алмайсың» [7, III; 125].

Мақалға қарасақ, сол заманның қоғамдық таптық қайшылықтары күштіден түбінде ақылды озық шығатынын мойындатқандай. Бүгінгі қоғамның айнасы да осы мақалға телінетініне дау жоқ. Біз қолданып жүрген «Білекті бірді жығар, Білімді мыңды жығар» дейтін мақалдың мағынасымен үндес екенін аңғара аламыз.

«Диуанда» кездесетін шығармалар мен нақыл сөздер – әр дәуірдің туындылары. Кейде тіптен адамзат баласының мейлінше қарапайым тұрмыс-тіршілігінде пайда болған мақалдар да кездесіп отырады: «Заман өтер, кісі тоймас, Адам баласы мәңгі қалмас», «Адам баласы жоғалар, жақсы аты қалар» [7, III; 512], «Адам мәңгі қалмайды, туса-туар, Дүниенің күн, жұлдызы туар – тұрар!» [7, III; 506], «Кісі еті тірлігінде татыр» [7, III; 346].

Бұлардың барлығы біздің қоғамда бар, санамызда қалыптасып қалған ұғым екені белгілі. «Қамшының сабындай ғана қысқа өмірде сыйласып жүрейік», «Адам баласы мәңгілік емес», «Жақсының аты өлмейді, Ғалымның хаты өлмейді» деген нақыл сөздер әрдайым жадымызда жаңғырып тұрады. Махмұт Қашқари да өз еңбегінде дүниенің күні мен жұлдыздары туып, мәңгі қалатынын, ал адам баласының мәңгі еместігін, тек тірісінде істеген ізгі істері мен жақсы атының қалатынын ашып көрсетеді.

Кейінгі туындылармен салыстыра байқасақ, Қорқыт ата былай дейді:

Өткен адам тірілмес,
Шыққан жан қайта келмес [19].

Екі автор бір-бірінің шығармасымен таныс болмауы мүмкін, алайда адамзаттың өміріне, ізгілікке көзқарастары ортақ екенін байқаймыз. «Бірге тумақ болса да, бірге өлмек жоқ» деген біздің қолданысымыз да осы сарындас.

Қазақ тілінің жазба әдебиетінде қалыптасып, қазақ ақын-жырауларының термек-толғауларында өзінің шарықтау шегіне жеткен дидактикалық-философиялық поэзияның қайнар-бастаулары ежелгі түркі жырларында жатқан сияқты. М. Қашқари «Сөздігінен» дидактикалық-философиялық мазмұндағы жыр үлгілерін жиі ұшыратамыз. Олар көбінесе замана жайлы, адамгершілік туралы, ақыл-парасат, білім хақында болып келеді. Мысалы:

Таққа шығып тұрсаң да, тәңіріңді ұмытпа,
Асып – тасқан көңілді, ақылыңмен шыбықта.
Ұлық болса еліне ізгі болар ер кісі,
Кішілік пен кісілік – ұлылықтың белгісі.

Сонымен қатар «Кішік ұлыққа тұрыспас, қырғый сұңқарға қарсы шыға алмас», – дейді [7, III; 122]. Яғни, кішілер қанша жерден даңқы артып, күші тасыған қайратты болса да, үлкендерге тең түсе алмайды, үлкендердің тәжірибесі артық болғандықтан сыйластық танытуы қажет. Қазақ халқының «Көп білгеннен емес, көп көргеннен сұра» дейтіні де осыған саяды.

Махмұт Қашқари өз тыңдаушысын оқу-білімге, ақылды адамдардан үйренуге үндейді. Төмендегі жыр жолдарында осындай философиялық өсиет-уағыз айтады:

Ұлым, ақыл тыңдасаң, білімсіздік жоғалар,
Білім қалар артыңда, ғұмыр сырғып жоғалар [7, I, 42];

Қобалжығыш көңілдің ақылы да жоқ аса,
Мылжыңы көп адамның аспаны да аласа [7, I; 43];

Көңіл толса, үйіңнің жарын жығар,
Білікті адам айтпай- ақ жаныңды ұғар [7, I; 44].

Ұлым, ақылымды алғын, біліксіздікті кетір,
Кімнің талқаны болса, оған сірне қатар [7, I; 499].

Халық даналығында «Адам аласы ішінде, мал аласы сыртында» дейді. «Түркі сөздігінде» адамның мінез-құлқы, өзін қалай ұстауы керек, дұрыс-бұрыс дүниелердің аражігін айқындап, төмендегідей мақалдарды береді:

Алтының мен күмісің болған сайын құнықпа,
Қу нәпсіге табынып, тәңіріңді ұмытпа!

«Адам баласы мұңаймас, иттің баласы сүрінбес» [7, III; 107], «Ерге мұң тиер, тау сеңгіріне жел тиер» [7, III; 484]: адам баласы мұңайып, қайғырып отырмайды, кез-келген істің амалын тауып, шешім қабылдай алатынын, «әр жамандықтың артынан бір жақсылық келетінін» үндейді.

Көрпеден артық көсілсе аяқ үсір [7, III; 191]: Қазақта осы тектес «Көрпеңе қарай көсіл» дейтін сөз бар. Бұны әр адам өзінің шама-шарқысын, жетер жерін, өз деңгейін білуі тиіс деп түйіндей аламыз. «Мойнын имегеннің бойы иілер» [7, III; 393] деген мақал да тек өзінің дегенімен жүретін, өзгеге бойсұнбайтын жандарға қарата айтылады. Шалқақтап жүрген адам күндердің бір күні бұғауға түсерін ескертеді.

«Жазбас мерген-жаңбыр, жаңылмас білікті – жаңғырық» [7, III; 507]. Бұл мақал қате жіберіп алып, сонысы үшін ғафу өтінген адамға қарата айтылады. Мағыналық жағынан ашып қарасақ, жаңбырды біз еш уақытта өз қалауымызша басқара алмаймыз, қай жерге түсетініне дейін бізге беймәлім. Жаңғырық біздің айтқанымызды дәлме-дәл қайталайды, жаңылмайды. Жаңылысу – жаңғырыққа кереғар құбылыс. Ал адам баласы үшін жаңылысу – өз істеген ісінен сабақ алуға, өзгеруге берілетін бір мүмкіндік.

«Ата баласы атаға тартып туар» [7, III; 100]. Баланың ақыл, мінез-құлқы ата-бабасына, тегіне тартады. Біздің танымымызда үлкендер «Анасына қарап қызын ал, атасына қарап қызыңды бер» деп жиі айтады. Қашқаридың осы пікірін қазіргімен ұштастырар болсақ – «Текіден текті туады, тектілік тұқым қуады». Сыйластық пен әдеп турасында мысалдар келтірсек:

«Қарындас десе қарамадық, қайын десе қарадық» [7, III; 330]. Туған-туыстардың ішінде қайын, құдаларды құрметтеу, ізет көрсету қажеттігін меңзеп айтылған. Яғни, «Құда – мың жылдық, Күйеу – жүз жылдық», «Құдаңды Құдайдай сыйла» сынды бүгінгі қолданыстар да сол кезеңдегі тағылыммен тұспа-тұс келіп тұр.

Келер ұрпаққа өсиет ретінде қалдырған сөздерінің ішінде «Ұлықтық болса (тапсаң), сен ізгілік істе, Кішік болғын, бектер қатарында жақсылықты жалғастыр» [7, I, 93].

«Ұл, менен насихат ал, жәрдем тіле,

Елде ұлық, дана болып, білік үлес» [7, I; 444] тәрізді жолдар да кездеседі.

Бүгінге дейін қаз қалпында сақталып, халық арасында қолданыста жүрген мақалдар да жетерлік: «Ел қалар, әдет қалмас» [7, III; 301], «Тау тауға қауышпас, кісі кісіге қауышар» [7, III; 213], «Бірлеп-бірлеп мың болар, тама-тама көл болар» [7, III; 484], «Бала ақылсыз, бала біліксіз» [7, I; 444], «Кең тон тозбас, кеңескен білік азбас» [7, III; 482] т.б.

Қорыта айтқанда, М.Қашқаридің «Түркі тілдерінің сөздігі» еңбегі арқылы бізге жеткен тәлім-тәрбие, ізгілік, сыйластық, адамгершілік, әдеп жайындағы нақыл сөздерге талдау жасадық. Ғұлама ғалым Әл-Фараби айтып кеткен «Ізгі қоғамның» іргетасын қалауда «Түркі сөздігінде» берілген өсиеттердің маңызы зор, сол қоғамның алғашқы баспалдағы десек те артық айтқандық емес. М.Қашқаридің еңбектеріндегі педагогикалық мұраны болашақ ұрпақтың оқу-тәрбие жұмыстарына пайдалану – олардың білім, білік деңгейлерін көтеріп, үлкен жетістерге жеткізетіні даусыз. Әр азамат «тұлға» ретінде танылып, қалыптасуы үшін де осындай қасиеттер мен қағидаларды бойына сіңіруі тиіс. «Диуани лұғат ит-түрк» – бүкіл әлемдегі түркі тілдес халықтардың бәріне бірдей ортақ асыл қазына, педагогикалық мәні бар тілдік, әдеби, тарихи тұрғыдан бай мұра, өте құнды жәдігер.

Әдебиеттер тізімі

1. Кононов А.Н. Махмуд Кашгарский и его “Дивану лугат ат-турк”. // Советская тюркология, №1, 1972. С. 3-17
2. Баскаков Н.А. Тюркские языки. М. 1960, С. 3-18.
3. Бартольд В.В. Сочинения, Т.V. - М.: 1968, С.191-192.
4. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. М.-Л., 1951. 175с.
5. Халидов А.Б. Словари Исхака аль-Фараби и Махмуда аль-Кашгари (из истории лексикографии в Средней Азии X-XI вв.). В сб.: Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. XXI годичная научная сессия ЛО ИВ АН СССР, 1987, 50 с.
6. Махмұд Қашқари. Түбі бір түркі тілі («Диуани лұғат ит-турк»)-Алматы, «Ана тілі», 1993.- 192 бет.
7. Махмұт Қашқари. Түркі тілінің сөздігі: (Диуани лұғат-ит-түрік): 3 томдық шығармалар жинағы / Қазақ тіліне аударған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А. Егеубай. - Алматы: ХАНТ, 600 бет.
8. Мусабаев Г.Г. Некоторые сведения о жизни Махмуда Кашгари // Исследование по тюркологии. Алма-Ата, 1969, С. 48-62
9. Томанов М. Махмұд Қашқари // Кітапта: Орта Азия мен Қазақстанның ұлы ғалымдары (IX-XIX ғ.), Алма-Ата, 1964, 153-166 б.
10. Өміралиев Қ. VIII-XII ғасырлардағы көне түркі әдеби ескерткіштері. Алматы, 1985, 45-96 б.
11. Суюншалиев Х. Становление и развитие казахской литературы с раннего периода до конца XIX в. Автореф. дис. докт. Алма-Ата, 1969, 48с
12. Құрышжанов А.К. Махмұд Қашғари шығармасының зерттелу тарихынан. // Труды института языкознания АН КазССР, Т. 3, Алма-Ата, 1963, 320 с.
13. Кәкішев Т. Көне дәуірдегі сыншыл ойлар // Жұлдыз, № 2, 1993, 191 б.
14. Әлжанов М.К. Қазақ даласының ойшылдары. Алматы, 1994, 70-86 б.
15. Келімбетов Н. Диуани лұғат ат-турк. Алматы, 2001.
16. Калиева К.М. Махмұд Қашғаридың педагогикалық идеялары. Пед. ғылымд. канд. диссертация. Жетекшісі: Қ.Б. Жарықбаев. Алматы, 2003, 133 б.
17. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: DPS, 2011.
18. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі; ред. басқ. І. К. Кеңесбаев; құраст.: Ш. Ахметова [ж.б.]; Қазақ ССР Ғылым академиясы, Тіл білімі ин-ты.- Алматы: Ғылым, 1961.
19. Қорқыт ата кітабы / Түрік тілінен аудар. Б.Ысқақов. - Алматы: Жазушы, 1994. - 160 б.

References

1. Kononov A.N. Makhmud Kashgarskiy i yego «Divanu Lugat at-Tyurk». // Sovetskaya tyurkologiya, № 1, 1972. S. 3-17
2. Baskakov N.A. Tyurkskiye yazyki. M. 1960, S. 3-18.
3. Bartol'd V.V. Sochineniya, T.V. - M.: 1968, S. 191-192.
4. Malov S.Ye. Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti. M.-L., 1951. 175s.
5. Khalidov A.B. Slovar' Ishaki al'-Farabi i Makhmudy al'-Kashgari (iz istorii leksikografii v Sredney Azii X-XI vv.). V sb.: Pis'mennyye pamyatniki i problemy istorii kul'tury narodov Vostoka. XXI yezhegodnaya nauchnaya sessiya AN SSSR, 1987, 50 s.
6. Makhmud Qashqari. Tubi bir turki tili («Diwanı lwğat it-twrk»)-Almatı, «Ana tili», 1993.-

192 bet.

7. Maxmut Qaşqari. Türki tiliniñ sözdigi: (Dïwani luğat-it-türik): 3 tomdıq şığarmalar jınağı / Qazaq tiline awdarğan, alğı sözi men ğılımı tüsinikterin jazğan A. Egewbay. - Almatı: XANT, 600 bet.

8. Musabayev G.G. Nekotoryye svedeniya o zhizni Makhmudy Kashgari / / Issledovaniye po tyurkologii. Alma-Ata, 1969, S. 48-62

9. Tomanov M. Maxmud Qaşqari / / Kitapta: Orta Aziya men Qazaqstannıñ ulı ğalımdarı (IX-XIX ғ.), Alma-Ata, 1964, 153-166 b.

10. Ömiraliyev Q. VIII-XII ғasırlardağı köne türki ädebî eskertkişteri. Almatı, 1985, 45-96 b.

11. Suyunshaliyev KH. Stanovleniye i razvitiye kazakhskoy literatury s rannego perioda do kontsa XIX veka. Avtoref. dis. doktor Alma-Ata, 1969, 48 s.

12. Qırışjanov A.K. Maxmud Qaşqari şığarmasınıñ zerttelw tarixınan. / / Trwdı institwtı yazıkoznaniya AN KazSSR, T. 3, Alma-Ata, 1963, 320 s.

13. Käkışev T. Köne dāwirdegi sınışıl oylar / / Juldız, № 2, 1993, 191 b.

14. Äljanov M.K. Qazaq dalasınıñ oyşıldarı. Almatı, 1994, 70-86 b.

15. Kelimbetov N. Dïwani luğat at-türk. Almatı, 2001.

16. Kalieva K.M. Maxmud Qaşqaridıñ pedagogikalıq ideyaları. Ped. ğılımd. kand. dissertaciya. Jetekşisi: Q.B. Jariqbaev. Almatı, 2003, 133 b.

17. Qazaqtıñ étnografiyalıq kategoriyalar, uğımdar men atawlarınıñ dästürli jüyesi. Énciklopediya. - Almatı: DPS, 2011.

18. Qazaq tiliniñ tüsindirme sözdigi; red. basq. I. K. Keñesbaev; qurast.: Ş. Axmetova [j.b.]; Qazaq SSR Ğılım akademiyası, Til bilimi in-tı.- Almatı: Ğılım, 1961.

19. Qorqıt ata kitabı / Türki tilinen awdar. B.Isqaqov. - Almatı: Jazwşı, 1994. - 160 b

P.E. Nusupova

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: perizat.nusupova@mail.ru)

About the customs and customs of the Turkic peoples in the “Dictionary of Turkic Languages” by Mahmut Kashkari

Abstract. Mahmut Kashkari's work «Diwani lugat it-Turk» is a common treasure of the Turkish people and a classical heritage of related countries. The article mentions foreign and Kazakh scientists who studied this work and analyzed it in detail, and offered their critical opinions about the dictionary. The commandments given in the «Turkish Dictionary» are of great importance in laying the foundations of the «Good Society» mentioned by the scholar Al-Farabi. «Dictionary» includes more than two hundred poems, three hundred proverbs, sayings and similes. In the main part, Mahmut Kashkari's «Dictionary of Turkish Languages» analyzed more than 40 proverbs and verses about the manners and moral qualities of the Turkish people. In the article, the difference between proverbs and language usages, which are often used among the people, and proverbs in Kashkari's work is comprehensively studied and analyzed. Similar usages are compared and meanings are defined.

Keywords: «Dictionary of Turkish Languages», etiquette, morality, virtue, Turkish language, A. Egeubaev, philosophical work.

П.Е. Нусупова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
(E-mail: perizat.nusupova@mail.ru)

**О нравах и морали тюркских народов в
«Словаре турецких языков» Махмута Кашкари**

Аннотация. Работа Махмута Кашкари «Диван лугат ит-тюрк» является общим достоянием турецкого народа. Труд Махмута Кашкари «Дивани лугат ит-Турк» - общая сокровищница тюркских народов и классическое наследие родственных стран. В статье были отмечены зарубежные и казахские ученые, изучавшие этот труд, всесторонне проанализировавшие его, а также высказаны конструктивные мнения о словаре. В закладке фундамента «доброго общества», о котором говорил ученый Аль-Фараби, большое значение имеют заповеди, данные в «Тюркском словаре», что равносильно первой лестнице этого общества. В «Тюркский словарь» вошли более двухсот стихотворений, около трехсот пословиц, крылатых слов и сравнений. В основной части проанализировано более 40 притч, стихов Махмута Кашкари об этических и нравственных качествах тюркских народов в «Словаре тюркских языков». В статье всесторонне изучены и проанализированы часто используемые среди населения пословицы и языковые употребления в отличие от пословиц Кашгарского труда. Были сопоставлены похожие употребления и определены значения. «Дивани лугат ит-Турк» - это сокровище, общее для всех тюркоязычных народов всего мира, языковое, литературное, исторически богатое наследие, имеющее педагогическое значение, очень ценная реликвия.

Ключевые слова: «Словарь турецких языков», этикет, мораль, добродетель, турецкий язык, А. Егеубаев, философский труд

Автор туралы мәлімет:

Нусупова П.Е. – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: 0009-0001-9646-6424.

Information about authors:

Nusupova P.E. – Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: 0009-0001-9646-6424.

Сведения об авторах:

Нусупова П.Е. – Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан. ORCID: 0009-0001-9646-6424.